

Η Επιχείρηση «ΜΑΝΑ» και η Απελευθέρωση της Ελλάδας

Του Προκόπη Παποστράτη

Στόχος της εργασίας αυτής είναι η εξέταση των εξελίξεων που οδηγούν στην απελευθέρωση της Ελλάδας και στην επιστροφή της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας.

Θα προηγηθεί μια σύντομη και ενδεικτική καταγραφή των αντιλήψεων που κυριαρχούν στη διάρκεια της Κατοχής όσον αφορά στις συνθήκες κάτω από τις οποίες θα επιτευχθεί η απελευθέρωση.

Η καταγραφή των απόψεων αυτών δείχνει στους μελετητές της περιόδου ότι η πολιτική αντιπαράθεση για την κατάληψη της εξουσίας ήταν σαφής από τα πρώτα χρόνια. Ο λόγος πρέπει να αναζητηθεί στο γεγονός ότι ορισμένοι από τους παράγοντες που επιδιώκουν να παίξουν ρόλο στις διαδικασίες της απελευθέρωσης τηρούν μυστικές τις απόψεις τους στο θέμα αυτό ή αδρανούν ηθελημένα να τις διατυπώσουν.

Στούς σκοπούς του ΕΑΜ που καταγράφονται σε καθαρεύουσα γλώσσα στο ιδρυτικό του περιλαμβάνεται:

«Ο σχηματισμός προσωρινής κυβερνήσεως του ΕΑΜ αμέσως μετά την εκδίωξιν των ξένων κατακτητών, μοναδικός σκοπός της οποίας θα είναι η προκήρυξις εκλογών διά συντακτική εθνοσυνέλευσιν με βάσιν την αναλογικήν, ίνα ο λαός αποφανθή κυριαρχικώς επί του τρόπου της διακυβενήσεώς του»¹.

Στη μπροσούρα «Τί Είναι καί θέλει το ΕΑΜ» που θα κυκλοφορήσει αργότερα, προστίθεται ότι θα αποκατασταθούν αμέσως όλες οι λαϊκές ελευθερίες.

Ο ΕΔΕΣ «Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος» στο ιδρυτικό του που κυκλοφορεί το φθινόπωρο του 1941 υιοθετεί περισσότερο προωθημένες θέσεις σε σχέση με το ΕΑΜ. Σκοπός της οργάνωσης αυτής είναι η εγκαθίδρυση και εμπέδωση μιας «πραγματικής Λαϊκής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας»².

Σκοπός της επίσης είναι η κάθαρση και ανακαίνιση εκ βάθρων της κρατικής μηχανής, ώστε ένοπλες δυνάμεις, σώματα ασφαλείας, δικαστική εξουσία, διοικητικές υπηρεσίες και ποικίλοι

οργανισμοί «απαλλαγώσιν από οιονδήποτε μέλος το οποίον δεν θα έχει αποδεδειγμένως Εθνικήν Δημοκρατικήν σοσιαλιστικήν συνείδησιν»³.

Ασάφεια όμως χαρακτηρίζει την αποκατάσταση των συνταγματικών ελευθεριών. Προβλέπεται ότι μετά την ολοσχερή εκπλήρωση των σκοπών του Συνδέσμου θα γίνει προσφυγή στον Ελληνικό λαό ώστε με την ελεύθερη γνώμη του να κυρώσει το έργο του Συνδέσμου. Μετά την κύρωση αυτή θα παραχωρήσει ο Σύνδεσμος την αρχή στους αντιπροσώπους του λαού, που θα εκλεγούν από το σύστημα το οποίο θα καθορίσει εν καιρώ.

Ο Κομνημός Πυρομάγλου και άλλοι φίλοι του Πλαστήρα που θα γίνουν ηγετικά στελέχη του ΕΔΕΣ θα επισημάνουν στον Ν. Ζέρβα που τους γνωστοποιεί το κείμενο, ότι προδίδει δικτατορικές τάσεις. Το κείμενο παραμένει ως έχει, επειδή ο Ζέρβας υποστηρίζει ότι έχει ήδη κυκλοφορήσει, είναι όμως ταυτόχρονα ένα ενδεικτικό προμήνυμα των απώτερων διαθέσεων του αρχηγού του ΕΔΕΣ⁴.

Η ΕΚΚΑ θα δημοσιεύσει το πρόγραμμά της τον Απρίλιο του 1943. Σ' αυτό ορίζεται ότι η «μεταπολεμική Ελλάδα, εξελιγμένη και έτοιμη ιστορικά, πρέπει να εγκαθιδρύσει ολοκληρωμένη λαοκρατούμενη Δημοκρατία»⁵.

Σε πλήρη αντίθεση με τις αντιστασιακές οργανώσεις, η Ελληνική Κυβέρνηση, όπως αυτή εκφράζεται από τον πρωθυπουργό Εμμ. Τσουδερό, έχει σαφέστατα διαφορετική γνώμη για το πώς θα οδηγηθεί η Ελλάδα στην απελευθέρωση.

Στο μακρύ ταξίδι της Κυβέρνησης Εξορίας και του Γεωργίου από την Αίγυπτο προς το Λονδίνο, το καλοκαίρι του 1941, ο Τσουδερός συντάσσει και υποβάλλει στον βασιλιά ένα υπόμνημα που αναφέρεται στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας και τις εθνικές διεκδικήσεις της, στην διοργάνωση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή και στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Κατά τον Τσουδερό ο κύριος λόγος για την αναδιοργάνωση των «εθνικών μας δυνάμεων» όπως τις αποκαλεί, είναι για να υπάρξει μια καλά οργανωμένη στρατιωτική δύναμη για την ανακατάληψη των εθνικών εδαφών και την κατοχή των νέων εδαφών που θα

παραχωρηθούν στην Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό είναι απαραίτητη η προσήκουσα οργάνωση, η οποία δεν απαιτεί σπουδή αλλά απαιτεί επιλογή των οργάνων τα οποία θα διοικήσουν και θα στελεχώσουν τις εθνικές δυνάμεις. Ο Τσουδερός πιστεύει ότι, με εξαίρεση το πολεμικό ναυτικό, δεν είναι δυνατό να προλάβει να συγκροτηθεί σοβαρός στρατός για επιχειρήσεις στην αλλοδαπή. Εξ άλλου, όπως τονίζει, οι «Έλληνες έχομεν κάμει το καθήκον μας κατά τρόπον που δεν θα υπολειφθώμεν κανενός, όσον και αν αδρανήσωμεν πολεμικώς από εδώ και έπειτα»⁶.

Η πολιτική αναδιοργάνωση της Ελλάδας απασχολεί ιδιαίτερα τον Τσουδερό στο υπόμνημα αυτό, ενώ δεν υπάρχει καμμία αναφορά ή πρόβλεψη για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα από την τριπλή κατοχή.

Στο σημείο αυτό ο Τσουδερός είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικός.

«Αι εθνικαί μας δυνάμεις, προωρισμένοι να συμπράξωσιν μετά της Υ.Μ. διά την πολιτική αναδιοργάνωσιν της χώρας μετά τον πόλεμον, πρέπει να είναι μακράν πολιτικών βλέψεων και να μη έχουν πολιτικήν πρωτοβουλίαν»⁷.

Το υπόμνημα αυτό δεν μπορεί να αγνοηθεί ως προϊόν ενός παρατεταμένου και ανιαρού ταξιδιού, στο πρώτο μέρος του οποίου συμμετέχει και καυστικά περιγράφει ο Γεώργιος Σεφέρης στο ημερολόγιό του⁸. Αντίθετα αποτελεί την απαρχή μιας πολιτικής που προσπαθεί ο Τσουδερός να προωθήσει, όσο μπορεί, με ενέργειες που προκαλούν στην αρχή την αμηχανία και τελικά την επέμβαση των Άγγλων. Μέσα στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η προσπάθειά του να διατηρηθούν με νομικά τεχνάσματα, μέχρι την απελευθέρωση, οι περιορισμοί των συνταγματικών ελευθεριών που έχει επιβάλλει η 4η Αυγούστου. Παράλληλα ο Τσουδερός υποβάλλει στο Foreign Office σειρά υπομνημάτων με τα οποία ζητά εκτεταμένη επέμβαση των Άγγλων με σκοπό την αποκατάσταση του Γεώργιου στο θρόνο μετά την απελευθέρωση. Εκλογές, δεν μπορεί, ούτε επιτρέπεται να γίνουν αμέσως, τονίζει ο Τσουδερός, «επάνω στα ερείπια που θα καπνίζουν ακόμη και με ανθρώπους τους οποίους θα επηρεάζη δυσμενώς η πείνα και η δυστυχία»⁹.

Η αρχική αμηχανία των Άγγλων, που αναφέραμε παραπάνω,

απέναντι στα υπομνήματα αυτά εξηγείται, όχι από τυχόν ενδοιασμούς τους να εφαρμόσουν την κατάλληλη πολιτική στην κατάλληλη στιγμή, αλλά από την πασιφανή άγνοια των κανόνων της διπλωματίας εκ μέρους του Τσουδερού, τον οποίον οι Βρεταννοί θεωρούν εντελώς προσωρινή λύση, παρά τη διακαή και εμφανέστατη ελπίδα αυτού του ίδιου ότι θα παραμείνει πρωθυπουργός μέχρι την απελευθέρωση.

Από τη μελέτη των στοιχείων για την περίοδο αυτή, προκύπτει σαφέστατα ότι τα παλαιά αστικά κόμματα και τις ελληνικές κυβερνήσεις εξορίας, που φυσικά από τον ίδιο χώρο προέρχονται, τα απασχολεί κατά κύριο λόγο η διαμόρφωση του πολιτικού τοπίου στην Ελλάδα κατά την απελευθέρωση και ο ρόλος που θα παίξουν στις διαδικασίες που θα ακολουθήσουν.

Η στάση αυτή είναι δείγμα μιας νοοτροπίας που θεωρεί την Κατοχή και τα δεινά που συσσωρεύει στον ελληνικό λαό ως κάτι το αναπόφευκτο – μια παρένθεση με την οποία κρίνουν ότι δεν πρέπει να ασχοληθούν.

Σε αυτό ακριβώς διαφέρουν από το ΕΑΜ που, χωρίς να παραγνωρίζει τη σημασία των μεταπολεμικών πολιτικών εξελίξεων παίρνει θέση και προτείνει συγκεκριμένες λύσεις για τα μεγάλα θέματα που προκύπτουν στην Κατοχή 10.

Προϊούσης της Κατοχής η ταξική αντιπαράθεση [μια λέξη που ίσως διστάζουμε να χρησιμοποιήσουμε] γίνεται εμφανέστερη και ανησυχεί ιδιαίτερα εκείνους που προσδοκούν επιστροφή στην νομή της εξουσίας.

Τα υπομνήματα περί «το δέον γενέσθαι» πληθαίνουν, ιδανικός αποδέκτης για τους έμπλεους ανησυχίας αποστολείς, οι βρεταννικές υπηρεσίες του Καΐρου, αυτά τα «πέντε-δέκα παλιόπαιδα, όπως θα σημειώσει ο Σεφέρης στο ημερολόγιό του, που δεν είναι άξια να πουλούν μήτε στραγάλια στο Ζάππειο και που βρέθηκαν εδώ να διακυβερνούν τις τύχες της Ελλάδος μόνο καί μόνο επειδή ψέλλιζαν πέντε ελληνικά και ανήκαν σε μια μεγάλη δύναμη»¹¹.

Είναι φυσικά αυτονόητο ότι η Βρεταννική Κυβέρνηση δεν χρειάζεται τα υπομνήματα των ανησυχούντων και αδρανούντων πολιτικών για να αντιληφθεί τον κίνδυνο που ενέχει για την

πολιτική της στην ευρύτερη περιοχή, τυχόν επικράτηση του ΕΑΜ. Οι Άγγλοι προσεγγίζουν τελικά την «παλιά συμμορία», όπως αποκαλούν τους αστούς πολιτικούς, εν όψει την απελευθέρωσης, επειδή δεν έχουν άλλη εναλλακτική λύση στην προσπάθειά τους να συγκροτήσουν και αντιπαραθέσουν ένα μέτωπο που να παρουσιάζει μια κατ' επίφασιν αντιπροσωπευτικότητα στη δυναμική παρουσία του ΕΑΜ.

Ένα τέτοιο υπόμνημα, όπως αυτά που περιγράψαμε παραπάνω «προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν και το Συμμαχικόν Στρατηγείον», όπως θα το τιτλοφορήσει μετά την απελευθέρωση, θα προωθήσει και ο Γεώργιος Παπανδρέου στις αρχές του Ιανουαρίου 1944. Τα βρεταννικά σχέδια για την Ελλάδα έχουν βέβαια αποκρυσταλλωθεί εδώ και αρκετούς μήνες και όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω έχει δρομολογηθεί και ο σχεδιασμός του στρατιωτικού σκέλους της απελευθέρωσης.

Το κείμενο του Παπανδρέου επιτίθεται με ξεχωριστή πλην όμως άκρως επιθυμητή για τους Βρεταννούς, σφοδρότητα στο ΚΚΕ. Ουσιαστικά, πέραν της φραστικής του δεινότητας, δεν προσθέτει τίποτα το καινούργιο σ' αυτά που ήδη πιστεύουν οι αγγλικές αρχές και η κυβέρνηση εξορίας. Περιέχει όμως ακριβώς αυτά που θέλουν να ακούσουν και να προβάλουν ως άκρως ενδιαφέροντα, επειδή προέρχονται από ένα Βενιζελικό της ακραίας αριστερής πτέρυγας, όπως τον χαρακτηρίζει ο πρεσβευτής Leeper. Στο Λονδίνο λοιπόν τηλεγραφείται παραφρασμένο το κείμενο αυτό του Παπανδρέου¹². Οι διαφορές δεν είναι σημαντικές μεταξύ των δύο κειμένων. Στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση έχει περισσότερη σημασία η παράφραση από το πρωτότυπο επειδή αυτή είναι που τηλεγραφείται στο Λονδίνο.

Το ΚΚΕ καθημερινά εξασθενεί τονίζει ο Παπανδρέου και ηθικά απομονωμένο, προσπαθεί να ανακτήσει την επιρροή του με την συμμετοχή του στην Κυβέρνηση. Είναι εθνικό μας καθήκον, γράφει απευθυνόμενος προς την κυβέρνηση εξορίας, να σας προειδοποιήσουμε για το μεγάλο κίνδυνο που περιέχει η πρόταση του ΚΚΕ που στην ουσία σημαίνει σχηματισμό κυβέρνησης στην Αθήνα υπό κομμουνιστικό έλεγχο. Αν λόγοι εξωτε-

ρικής πολιτικής το καθιστούν αναπόφευκτο, η Ελληνική Κυβέρνηση θα μπορούσε να συμπεριλάβει ένα αντιπρόσωπο του κομμουνιστικού κόμματος, αλλά (η Κυβέρνηση) θα έπρεπε να παραμείνει στην Αίγυπτο. Ως απαραίτητη προϋπόθεση για να συμβεί αυτό, συνεχίζει, θα πρέπει πρώτα να τερματιστεί η κομμουνιστική τρομοκρατία στην ύπαιθρο και να ενοποιηθεί και αναδιοργανωθεί ο αντιστασιακός αγώνας.

Εκτός όμως από το ότι ο Παπανδρέου εμφανίζεται εμφορούμενος από τις σωστές απόψεις για την πολιτική κατάσταση, τον βοηθά και η συγκυρία στο να τραβήξει την προσοχή στο άτομό του. Οι απόψεις του γίνονται γνωστές στο Κάιρο όταν στην Αθήνα οι διαπραγματεύσεις με την αστική πολιτική ηγεσία για την συγκρότηση Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας βρίσκονται σε πλήρη αλλά βραδεία ανάπτυξη, και όταν στο Μυρόφυλλο και αργότερα στην Πλάκα οι διαπραγματεύσεις για τον τερματισμό της εμφύλιας σύγκρουσης βρίσκονται σε κρίσιμο σημείο.

Εκείνες τις μέρες (προς τα τέλη Φεβρουαρίου 1944) ο Τσουδερός ζητά τη συνδρομή των Βρεταννών για να ενισχύσει τη μονίμως χειμαζόμενη κυβέρνησή του με «μετριοπαθείς και λογικούς» πολιτικούς όπως τους χαρακτηρίζει, και συγκεκριμένα τους Γ. Παπανδρέου, Π. Ράλη και Α. Αλεξανδρή. Με τη σύμφωνη γνώμη των Άγγλων αποφασίζεται να κληθούν αμέσως στο Κάιρο¹³.

Το αποδεκτό των απόψεων του Παπανδρέου, από τα αστικά κόμματα των οποίων αυτοπροβάλλεται ως σημαιοφόρος μόλις φθάνει στο Κάιρο, αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι σ' αυτές τις απόψεις, θα στηρίξει, με την έγκριση των Άγγλων βέβαια, την εναρκτήρια ομιλία του στο Συνέδριο του Λιβάνου.

Ο τρόπος με τον οποίο ανατίθεται η πρωθυπουργία στον Παπανδρέου και η στήριξη που του παρέχεται κατά τη συγκρότηση της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας δεν αφήνει καμμία αμφιβολία για την αυξανόμενη Βρεταννική παρέμβαση σ' αυτή την τελευταία περίοδο της κατοχής που τερματίζεται με την απελευθέρωση¹⁴.

Οι συγκεκριμένες απόψεις και η ασάφεια που χαρακτηρίζουν τις θέσεις των αστικών κομμάτων και της Κυβέρνησης Εξορίας

για την προώθηση των πολιτικών τους επιδιώξεων χαρακτηρίζουν ταυτόχρονα και τις απόψεις τους για το στρατιωτικό σκέλος. Διαπιστώνεται αφθονία από μεγαλόσχημες διακηρύξεις περί προετοιμασίας του στρατού για την απελευθέρωση, οι οποίες διατυπώνονται από πολλές πλευρές, από τον Τσουδερό μέχρι οργανώσεις μέσα στην κατεχόμενη Ελλάδα, όπως η «Στρατιωτική Ιεραρχία» και οι «Εξι Συνταγματάρχες». Τα σχέδια αυτά όμως δεν ξεπερνούν το στάδιο της νεφελώδους καταγραφής προθέσεων. Συγκεκριμένες προτάσεις για τη δημιουργία Εθνικού Στρατού καταθέτει η Κυβέρνηση Παπανδρέου στις αρχές Ιουνίου 1944. Σύμφωνα με αυτές δεν πρέπει να γίνει απλή συγχώνευση του εθνικού στρατού και του ΕΛΑΣ επειδή ο τελευταίος είναι ταξικός στρατός, όπως τονίζεται χαρακτηριστικά, και πρόκειται να παραμείνει ταξικός παρά την εκτεταμένη εκκαθάριση την οποία θα υποστεί όταν φαινομενικά θα κληθεί να ενταχθεί στον εθνικό στρατό.

Ο Παπανδρέου ζητά επίσης να ενισχυθεί ο Ζέρβας όσο το δυνατό περισσότερο ώστε να μπορέσει να υποτάξει το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αν τελικά η σύγκρουση καταστεί αναπόφευκτη. Παρόμοιες απόψεις διατυπώνουν και ανώτερα στελέχη του ελληνικού Γενικού Επιτελείου, προεξάρχοντας του νέου αρχηγού του στρατηγού Κ. Βεντήρη.

Όμως το Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής αλλά και ο Ανώτερος Συμμαχικός Διοικητής Μεσογείου πρεσβεύουν ότι δεν πρέπει να ελαττωθεί η πίεση κατά των Γερμανών στην Ελλάδα, ενώ θα αναδιοργανώνεται ο Ελληνικός στρατός και ότι οι προτάσεις του Παπανδρέου θα προκαλέσουν τη διάλυση των αντάρτικων σωμάτων. Μια τέτοια προσπάθεια θα δημιουργήσει χάος στην Ελλάδα και θα εμποδίσει την επίτευξη των συμμαχικών στρατιωτικών στόχων εκεί¹⁵.

Οι ανώτεροι Βρεταννοί επιτελικοί αξιωματικοί που επισημαίνουν στους Έλληνες συναδέλφους τους ότι η μη συμμετοχή του ΕΛΑΣ στον εθνικό στρατό είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα προκαλέσει εμφύλιο πόλεμο, γρήγορα καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το Ελληνικό Γενικό Επιτελείο Στρατού ελάχιστα ενδιαφέρεται να συνεχίσει τον πόλεμο κατά των Γερμανών.

Είναι όμως αποφασισμένο να καταστρέψει το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και αυτή είναι η κύρια αιτία που θέλει να συγκροτηθεί ο εθνικός στρατός.

Είναι γεγονός βέβαια, ότι σχεδόν από την έναρξη των συζητήσεων αυτών, ο βρετανός πρεσβευτής Leeper είχε συμφωνήσει με τον άγγλο Αρχιστράτηγο Μέσης Ανατολής ότι δεν μπορεί να υπάρξει πρόοδος στο θέμα αυτό, όσο το ΕΑΜ παραμένει εκτός Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, και ότι αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η πρόταση του Παπανδρέου για συγκρότηση Εθνικού Στρατού χωρίς της συμμετοχή του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ έχει ήδη απορριφθεί. Αν οι συζητήσεις μεταξύ των στρατιωτικών συνεχίζονται, ενημερώνει ο Leeper το Foreign Office, αυτό έχει πολιτική σημασία και δεν πρέπει να εγκαταλειφθεί¹⁶.

Η αγγλική κυβέρνηση από την πλευρά της αντιμετωπίζει την αποστολή βρετανικού στρατού στην Ελλάδα, ως ένα θέμα κατ'εξοχήν πολιτικό.

Η απόρριψη στη διάσκεψη του Quebec τον Αύγουστο του 1943 του βρετανικού σχεδίου για συμμαχική απόβαση στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια, που θα έλυne εκτός των άλλων και το πρόβλημα ελέγχου του ΕΑΜ χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία, προσανατολίζει το Foreign Office στην αποστολή μιας καθαρά βρετανικής δύναμης στην Ελλάδα. Το θέμα τίθεται στους Αρχηγούς των Επιτελείων των βρετανικών ενόπλων δυνάμεων στα τέλη Σεπτεμβρίου 1943 με την εξής συλλογιστική: Τόσο από στρατιωτική, όσο και από πολιτική άποψη πρέπει να σταλεί χωρίς καθυστέρηση βρετανική δύναμη στην Ελλάδα μόλις οι Γερμανοί αρχίσουν να υποχωρούν ώστε να καλύψει το χάσμα που θα δημιουργηθεί.

Το Foreign Office τονίζει στους αρχηγούς Επιτελείων ότι αν δεν επέμβουν βρετανικά στρατεύματα αμέσως, ο τερματισμός της γερμανικής παρουσίας θα οδηγήσει σε απόπειρα πραξικοπήματος από το ΕΑΜ και κατόπιν σε εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των αντιπάλων αντιστασιακών οργανώσεων. Επιπλέον, αν οι Γερμανοί εκκενώσουν ένα σημαντικό τμήμα της χώρας, είναι βέβαιο ότι ο Έλληνας βασιλιάς και η Κυβέρνηση θα ζητήσουν αμέσως από τη βρετανική κυβέρνηση να επέμβει στρατιωτικά για να εμπο-

δίσει έναν εμφύλιο πόλεμο και να προετοιμάσει τη χώρα για να διενεργηθεί δημοψήφισμα ή εκλογές συντακτικής συνέλευσης. Το Foreign Office πιστεύει επίσης ότι η ευθύνη για την ανθρωπιστική βοήθεια και τη διανομή της θα πρέπει στην αρχή να την έχουν οι βρεταννικές στρατιωτικές αρχές¹⁷.

Το Foreign Office βέβαια, στο υπόμνημά του αυτό απλοποιεί τις εκτιμήσεις του για την κατάσταση στην Ελλάδα, επειδή προφανώς απευθύνεται σε στρατιωτικούς, όπως φαίνεται και από την αναφορά του στο ότι ο βασιλιάς και η κυβέρνηση θα ζητήσουν από την Αγγλία να προετοιμάσει τη χώρα για δημοψήφισμα ή εκλογές Συντακτικής Βουλής, ενώ το ίδιο το Foreign Office γνωρίζει ότι δεν το απασχολεί άμεσα μία τέτοια εξέλιξη.

Οι Αρχηγοί των Επιτελείων όμως παρ' όλα αυτά δεν πείθονται και τονίζουν ότι η ανάληψη μιας τέτοιας επιχείρησης θα αποσπάσει μεγάλες δυνάμεις από άλλες στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Με την άποψη της ηγεσίας του Foreign Office συμφωνεί απόλυτα ο Churchill ότι, δηλαδή, η επιχείρηση πρέπει να γίνει ακόμα και αν χρησιμοποιηθούν δυνάμεις που προορίζονται για άλλες επιχειρήσεις. Με μνημόνιό του προς τη βρεταννική στρατιωτική ηγεσία ο Churchill υποστηρίζει ότι μια περιορισμένη δύναμη 5.000 ελαφρά οπλισμένων ανδρών είναι αρκετή για να υποστηρίξει την εγκατάσταση της Ελληνικής Κυβέρνησης στην Αθήνα.

Ο Churchill πιστεύει ότι μπορεί να υπάρξουν ωρισμένοι «διαπληκτισμοί» όπως χαρακτηριστικά σημειώνει, μεταξύ των αντάρτικων ομάδων, αλλά η βρεταννική παρουσία θα γίνει δεκτή με μεγάλο σεβασμό, ειδικά επειδή θα σώσει την Ελλάδα από την πείνα, εφ' όσον ο εφοδιασμός της χώρας σε τρόφιμα θα εξαρτηθεί αποκλειστικά από την Αγγλία κατά τους πρώτους μήνες της απελευθέρωσης.

Είναι σαφές ότι για το Foreign Office και τον Churchill το θέμα είναι κυρίως πολιτικό. Υπολογίζουν στα φίλο-βρεταννικά αισθήματα του ελληνικού λαού και πιστεύουν ότι η μικρή δύναμη που προτίθενται να στείλουν στην Ελλάδα δεν είναι ανάγκη να συγκροτηθεί από άριστα στρατεύματα, επειδή δεν πρόκειται

να κληθούν να πολεμήσουν, αλλά να υπογραμμίσουν την αγγλική παρουσία.

Οι Αρχηγοί των Επιτελείων από την άλλη πλευρά, χωρίς να παραγνωρίζουν τη σημασία των σημαντικών πλεονεκτημάτων που θα προκύψουν, αντιμετωπίζουν το θέμα ως μια εκστρατεία που απαιτεί 80.000 άνδρες τους οποίους αδυνατούν να διαθέσουν.

Μετά από μια μακρά ανταλλαγή εγγράφων το θέμα τίθεται στο Πολεμικό Υπουργικό Συμβούλιο (War Cabinet) μόλις τον Αύγουστο του 1944. Ο Eden παρουσιάζει το πρόβλημα υπογραμμίζοντας αποκλειστικά την πολιτική πλευρά του. Στο υπόμνημα που καταθέτει, τονίζει ότι:

«Εάν πρόκειται να διατηρήσουμε οποιαδήποτε πολιτική επιρροή στη Ν.Α. Ευρώπη και κυρίως τη στρατηγική μας θέση στην Ανατολική Μεσόγειο μετά τον πόλεμο, είναι απαραίτητο η Ελλάδα να κυβερνηθεί από μια φιλική προς εμάς Κυβέρνηση... αν δεν σταλούν Βρετανικές δυνάμεις εκεί, υπάρχει σοβαρός κίνδυνος ο ελληνικός λαός, ο οποίος ακόμα στρέφεται σε εμάς για βοήθεια, να χάσει την πίστη του στη Μ. Βρετανία και να έρθει στην εξουσία μια Κυβέρνηση η οποία θα οδηγήσει τη χώρα κάτω από Σοβιετική κυριαρχία»¹⁸.

Στις 9 Αυγούστου 1944 το Υπουργικό Συμβούλιο εγκρίνει την αποστολή βρετανικής δύναμης στην Ελλάδα όταν οι Γερμανοί θα έχουν αποχωρήσει. Ο Roosevelt ενημερώνεται για την απόφαση αυτή στα μέσα Αυγούστου, ενώ η Σοβιετική Κυβέρνηση μόλις στις 21 Σεπτεμβρίου, και δεν προβάλλουν καμία αντίρρηση. Επιπλέον η Σοβιετική Κυβέρνηση δηλώνει ότι δεν προτίθεται να στείλει στρατεύματα στην Ελλάδα¹⁹. Η απόφαση αυτή για αποστολή αγγλικών τμημάτων, τηρείται μυστική από την Ελληνική Κυβέρνηση. Ο Eden, ενημερώνοντας τον Churchill για τα θέματα που θα πρέπει να συζητήσει στη συνάντησή του με τον Παπανδρέου στις 21 Αυγούστου, εισηγείται να μη μάθει ο Έλληνας πρωθυπουργός την απόφαση για αποστολή βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα, γιατί θα διαδοθεί γρήγορα στο Κάιρο με τις σχετικές συνακόλουθες επιπτώσεις στον Τύπο και στη Βουλή των Κοινοτήτων. Την συνάντηση αυτή την είχε

ζητήσει ο ίδιος ο Παπανδρέου για να ισχυροποιήσει τη θέση του απέναντι στο ΕΑΜ. Η απόφαση αυτή ανακοινώνεται τελικά στην Ελληνική Κυβέρνηση ένα μήνα μετά τη λήψη της, όταν έχει πια μεταφερθεί στην Cava dei Tirreni, ένα μικρό ιταλικό χωριό κοντά στο Salerno. Και πάλι όμως ο Churchill δίνει εντολή η ημερομηνία της επιχείρησης να μην ανακοινωθεί στην Ελληνική Κυβέρνηση παρά μόνο 24 ώρες πριν από την έναρξή της²⁰.

Οι βρεταννικές στρατιωτικές αρχές που καταστρώνουν την Επιχείρηση «Μάνα», το σχέδιο για την επιστροφή στην Ελλάδα, καλούν την Ελληνική Κυβέρνηση να λάβει μέρος σε ορισμένες από τις συσκέψεις πάνω στο θέμα αυτό. Δεν υπάρχει όμως η παραμικρή αμφιβολία ότι πρόκειται για μια καθαρά αγγλική επιχείρηση, της οποίας ο στόχος είναι η απελευθέρωση της Αθήνας. Το βασικό και εξαιρετικά επείγον πρόβλημα που αντιμετωπίζουν είναι φυσικά πώς θα ελέγξουν το ΕΑΜ προς το οποίο δεν τρέφουν καμιά εμπιστοσύνη, παρά το γεγονός ότι έχει εισέλθει στην κυβέρνηση και οι υπουργοί του συνεργάζονται πλήρως με τους συναδέλφους τους. Τόσο οι Άγγλοι, όσο και ο Παπανδρέου μαζί με άλλα μέλη της κυβέρνησης υποπτεύονται ότι η οργάνωση αυτή θα προκαταλάβει την αποστολή των βρεταννικών τμημάτων και θα επιχειρήσει να καταλάβει την εξουσία στην Ελλάδα. Η συμφωνία της Καζέρτας που υπογράφεται στις 26 Σεπτεμβρίου 1944, δεν διαλύει τις υποψίες αυτές και τη δυσπιστία απέναντι στις προθέσεις του ΕΑΜ. Οι περιορισμένες δυνάμεις που έχουν στη διάθεσή τους οι Βρεταννοί επιτείνουν το πρόβλημα, ιδιαίτερα όταν οι Γερμανοί το Σεπτέμβριο αρχίζουν να αποσύρουν τα στρατεύματά τους από την Ελλάδα. Ήδη από τα τέλη Ιουνίου έχουν έρθει σε επαφή με τους Άγγλους με στόχο να διαπραγματευθούν την παράδοσή τους. Το Foreign Office δίνει την έγκρισή του να συνεχιστούν επαφές αυτού του είδους. Τονίζει όμως ότι αυτό που θα εξυπηρετήσει κάλλιστα τη βρεταννική πολιτική είναι όταν τα αγγλικά στρατεύματα θα είναι έτοιμα να αναχωρήσουν για την Ελλάδα, να ρυθμιστεί η παράδοση ολόκληρου του γερμανικού οπλισμού και των εφοδίων κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μη

πέσουν στα χέρια του ΕΑΜ, και επιπλέον να μη δημιουργηθεί χάσμα από το οποίο θα μπορούσε να επωφεληθεί πλήρως το ΕΑΜ²¹.

Η ομαλή και οπωσδήποτε ιδανική για τα βρετανικά συμφέροντα διαδοχή στην εξουσία θα ολοκληρωνόταν αν υπήρχε συντονισμός μεταξύ των απερχομένων Γερμανών και των αφικνουμένων Βρετανών. Για το λόγο αυτό το Foreign Office διαμηνύει, στα μέσα Αυγούστου 1944, στις βρετανικές υπηρεσίες στο Κάιρο που βρίσκονται σε επαφή με τους γερμανούς στην Ελλάδα (πρόκειται για τον Dr. Neubacher, πληρεξούσιο Υπουργό υπεύθυνο για την Ελλάδα και τον Στρατηγό H. Lanz, διοικητή του 22ου Ορεινού Σώματος) ότι θα είναι ιδιαίτερα δυσάρεστο αν οι γερμανικές δυνάμεις στην Ελλάδα εκδηλώσουν αδημονία να παραδοθούν αμέσως, «επειδή εμείς δεν θέλουμε να καταρρεύσουν πριν είμαστε έτοιμοι να στείλουμε (στην Ελλάδα) βρετανικά στρατεύματα»²².

Το Κάιρο όμως προειδοποιεί το Foreign Office ότι είναι πολύ δύσκολο να τηρηθούν κρυφές από το ΕΑΜ οι συνεννοήσεις με τους Γερμανούς, με στόχο να διατηρηθούν οι τελευταίοι στην εξουσία μέχρι να ετοιμαστούν οι βρετανικές δυνάμεις.

Το ότι δεν ευοδώθηκε τελικά αυτή η επιδιωκόμενη «συμφωνία Κυρίων» θα πρέπει να οφείλεται στην αδυναμία των Άγγλων να στείλουν δυνάμεις ικανές, ώστε να δώσουν στους Γερμανούς τη δυνατότητα να παραδοθούν αξιοπρεπώς.

Όταν οι Γερμανοί αντιλαμβάνονται το περιορισμένο των βρετανικών δυνάμεων, τους γνωστοποιούν ότι θα παραδοθούν μόνο αν οι Σύμμαχοι αναλάβουν δράση σε τέτοιο βαθμό, ώστε να τους ασκήσουν ασφυκτική πίεση. Πράγμα που φυσικά δεν έγινε²³. Παράλληλα με τις όποιες συνεννοήσεις γίνονται με τους Γερμανούς, οι αγγλικές αρχές εντείνουν τις προσπάθειές τους για να συγκροτήσουν ένα μέτωπο δυνάμεων απέναντι στο ΕΑΜ. Οι δυνάμεις αυτές αποτελούν ένα ετερόκλητο σύνολο οργανώσεων και ομάδων. Εκτείνονται από τον ΕΔΕΣ του Ζέρβα μέχρι τα Τάγματα Ασφαλείας και περιλαμβάνουν τις ομάδες που οργανώνει ο Στρατηγός Σπηλιωτόπουλος στην Αθήνα, μια ομάδα από πρώην μέλη της ΠΑΟ με βάση την Ανατολική Μακεδονία,

και διάφορες άλλες οργανώσεις της άκρας δεξιάς. Το στοιχείο που συνδέει αυτό το σύνολο είναι ο έντονος αντι-κομμουνισμός τους.

Αυτό άλλωστε ενδιαφέρει τους Άγγλους αυτή τη συγκεκριμένη περίοδο. Το γεγονός ότι πολλές από τις οργανώσεις αυτές έχουν συνεργαστεί ή και συνεργάζονται με τους Γερμανούς αποσιωπάται. Οι διαμαρτυρίες π.χ. πρακτόρων του SOE ότι ο Σπηλιωτόπουλος χρησιμοποιεί την οργάνωση Χ για τη διακίνηση όπλων που στέλνονται από τη Μ. Ανατολή, για να εξοπλιστεί η Αστυνομία και η Χωροφυλακή δεν τον κλονίζουν από τη θέση του στρατιωτικού διοικητή της Αθήνας, στην οποία τον έχει τοποθετήσει ο Παπανδρέου.

Ο κίνδυνος να καταλάβει το ΕΑΜ την εξουσία κυριαρχεί στην σκέψη των εντεταλμένων για την απελευθέρωση της Ελλάδας Βρεταννών και Ελλήνων αρμοδίων. Ο αριθμός των αναφορών πάνω στο θέμα αυτό που λαμβάνει το Foreign Office αυξάνει ραγδαία. Στις αρχές Αυγούστου, παραθέτω ενδεικτικά, ένας αξιωματικός του Ζέρβα, ο συνταγματάρχης Νικολόπουλος, αποκαλύπτει ότι το ΕΑΜ έχει καταστρώσει σχέδια να προβεί σε σφαγή 60.000 κατοίκων της Αθήνας μέσα στις πρώτες ώρες μετά την απελευθέρωση, και ότι τα εκτελεστικά αποσπάσματα έχουν ήδη συγκροτηθεί. Η αναφορά αυτή προξενεί σημαντική ανησυχία, ιδιαίτερα όταν ο αντισυνταγματάρχης Nicholas Hammond, ο μετέπειτα γνωστός αρχαιολόγος, που εκείνη την περίοδο αντικαθιστά τον Woodhouse στο αρχηγείο του ΕΛΑΣ, πιστεύει ότι τέτοιες αναφορές απεικονίζουν σωστά την κατάσταση.

Ο βρεταννός πρεσβευτής Leeper εκτιμά την 1η Οκτωβρίου ότι είναι λάθος να υιοθετείται μια έντονη ανησυχία απέναντι στις δραστηριότητες του ΕΑΜ στις διάφορες περιοχές της εκκενωμένης από τους κατακτητές χώρας. Ο ίδιος ανάμενε μια πολύ χειρότερη κατάσταση σ' αυτή τη μεταβατική περίοδο, αλλά φαίνεται, όπως σημειώνει, ότι η παρουσία του ΕΑΜ στην Κυβέρνηση επιδρά νηφάλια στα μέλη του στην Ελλάδα. Η Αθήνα προσθέτει, παραμένει το κλειδί της κατάστασης.

Όσο και αν δυσκολεύονται να το αποδεχθούν, δεν μπορεί να

διαφύγει της προσοχής των Βρεταννών ότι το ΕΑΜ συνεργάζεται με την Κυβέρνηση. Η εξήγηση που επιχειρεί ο Leeper σε τηλεγράφημά του στις 11 Οκτωβρίου είναι ότι το ΕΑΜ συνεργάζεται με την κυβέρνηση πάνω σε καθαρά ομορτοουνιστική βάση: αντιλαμβάνεται το αγγλικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα και αναμένει την άφιξη των βρεταννικών στρατευμάτων. Αν έρθουν σε ικανοποιητικό μεγάλο αριθμό, το ΕΑΜ θα συνεχίσει να συνεργάζεται. Υποστηρίζει λοιπόν ο Leeper με έμφαση ότι η παρούσα ενότητα, οφείλεται μόνο στην επιρροή της βρεταννικής κυβέρνησης²⁴.

Η εκτίμηση του βρεταννού πρεσβευτή όπως τώρα ξέρουμε, δεν είναι σωστή. Το ΕΑΜ έχει ειλικρινά αποφασίσει να συνεργαστεί με την Βρεταννική και Ελληνική Κυβέρνηση στην απελευθέρωση της Ελλάδας. Αυτό όμως που ακόμα δεν ξέρουμε, πενήντα χρόνια μετά, είναι οι λόγοι που το οδήγησαν σ' αυτή την συνεργασία και πώς πάρθηκε η απόφαση αυτή.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. «Ιδρυτικόν του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Ε.Α.Μ.)» Ιστορικών Αρχείων Εθνικής Αντιστάσεως, τεύχος 1ον, σ. 41-42.

2. «Ιδρυτικόν του ΕΔΕΣ» Ιστορικών Αρχείων Εθνικής Αντιστάσεως, τεύχος 1ον, σ. 26-27.

3. ό.π.

4. Αποφασίστηκε αντί αλλαγών να κυκλοφορήσει, όταν η οργάνωση αναπτυχθεί πανελλήνια, ένα πλήρες και αναλυτικό πρόγραμμά της. Το πρόγραμμα αυτό συνέταξε ο δικηγόρος Δημήτρης Γιαννακόπουλος, το Μάρτιο του 1943. Εγκρίθηκε και δημοσιεύθηκε αμέσως από την Κ.Δ.Ε. του Ε.Δ.Ε.Σ. Ο Δ. Γιαννακόπουλος εκτελέστηκε την 4η Απριλίου 1943 από την Ειδική Ασφάλεια. Ιστορικών Αρχείων Εθνικής Αντιστάσεως τεύχος 1ον, σ. 34-40 και τεύχος 2ον.

5. Κ. Πυρομάγλου, Ο Γεώργιος Καρτάλης και η Εποχή του, 1934-1957, τόμος Α' 1934-1944, Αθήνα 1965, σ. 146-149.

6. Η. Βενέζη, Εμμανουήλ Τσουδερός, Αθήναι 1966, σ. 247.

7. ο.π., σ. 248.

8. Γιώργος Σεφέρης, Μέρη Δ', 1 Γενάρη 1941 - 31 Δεκέμβρη 1944,

Αθήνα, Ίκαρος 1977 σ. 105.

9. Η. Βενέζη, Εμμανουήλ Τσουδερός, σ. 303.

10. Π. Παπαστράτης, «Τα αστικά κόμματα και η εξόριστη Ελληνική κυβέρνηση», Πρακτικά του Διεθνούς Ιστορικού Συνεδρίου, Η Ελλάδα 1936-1944, Μορφωτικό Ίδρυμα ΑΤΕ, Αθήνα 1989, σ. 532.

11. Γιώργος Σεφέρης. Πολιτικό Ημερολόγιο Α΄ 1935-1944 Ίκαρος 1979, σ. 196.

12. R2562 F.O.371/43679 Leeper προς F.O. τηλεγράφημα 102, 16 Φεβρουαρίου 1944. Στο τηλεγράφημα αυτό πρέπει να περιέχονται παραφρασμένα και τμήματα από άλλα κείμενα του Παπανδρέου προς την Κυβέρνηση Εξορίας.

13. R2796 Leeper προς F.O. τηλεγράφημα 114, 20 Φεβρουαρίου 1944.

14. P. Papastratis, *British Policy Towards Greece during the Second World War 1941-1944* (Cambridge University Press, 1984), σελ. 171-176.

15. W.O. 201/1977: Σύσκεψη Παπανδρέου με Αρχιστράτηγο Μέσης Ανατολής, 1 Ιουνίου 1944. – Σύσκεψη Αρχιστράτηγου Μέσης Ανατολής με Στρατηγό Κ. Βεντήρη, 1 Ιουνίου 1944. Αρχιστράτηγος Wilson προς W.O. τηλεγράφημα F57154, 9 Ιουνίου 1944.

16. R9812 Leeper προς F.O. τηλεγράφημα 430, 20 Ιουνίου 1944.– R9318 Leeper προς F.O. τηλεγράφημα 408, 12 Ιουνίου 1944.

17. R8960 Sargent προς Ταξίαρχο Hollis και σχόλιο Eden, 21 Σεπτεμβρίου 1943.

18. P. Papastratis, *British Policy*, σελ. 202203.

19. R15193 Clark-Kerr προς F.O. τηλεγράφημα 2530, 23 Σεπτεμβρίου 1944.

20. R12602 Eden προς Churchill τηλεγράφημα CLASP 32, 14 Αυγούστου 1944.

21. R12650 F.O. προς Λόρδο Μογνε, τηλεγράφημα 2760, 14 Αυγούστου 1944.

22. R12650 τηλεγράφημα του F.O. αρ. 2760.

23. L. Baerentzen «Anglo- German negotiations during the German retreat from Greece in 1944» *Scandinavian Studies in Modern Greece* 4 (1980) sel. 213-215.

24. P. Papastratis, *British Policy*, σελ. 213-215.

IV

Τέταρτη Συνεδρία (30.9.1994)

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ (1941-1944)

Πρόεδρος: Η. Θερμός, Παν/μιο Μακεδονίας

**Εισηγητές: Στ. Ζορμπαλάς, Υφηγητής Κοινωνιολογίας
Γ. Πλατάρης - Τζίμας, Συγγραφέας, ζωγράφος
Ο. Smith, Παν/μιο Gottemborgs
Τ. Βερβενιώτη, Δρ. Ιστορικός
Ν. Κοταρίδης, Πάντειο Παν/μιο**

**Παρεμβάσεις: Ε. Πιπερίγκου-Κυριαζή, Ιστορικός-αρχαιολόγος
Κ. Μπαλάφας, Φωτογράφος της Αντίστασης**